

НАЦІОНАЛЬНА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

УДК 321.02:303.833.6

Солдатенко В.Ф.

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ЗАВДАННЯ ЇЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуто та проаналізовано діяльність Українського інституту національної пам'яті. Визначено комплекс завдань, які сприятимуть формуванню та розвитку національної пам'яті в Україні.

Ключові слова: національна пам'ять, історична пам'ять, Український інститут національної пам'яті, державна політика, гуманітарна політика.

Після кардинальних зрушень кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття у низці країн Центрально-Східної і Центральної Європи (Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехія, Словаччина, Німеччина, республіки Прибалтики) було створено інститути, в центрі уваги яких знаходилося вивчення їх тоталітарного минулого. Хронологічно предмет інтересу в більшості із них обмежувався передднем Другої світової війни і моментом ліквідації соціалістичного ладу. А в назвах перевагу було надано варіантам з компонентом «національна пам'ять».

Прикладом може слугувати Польський інститут національної пам'яті. Він існує уже понад 10 років (з 1998 р.) і посідає дуже важливе місце в сучасному суспільно-політичному житті держави. ІНП має статус науково-дослідного інституту з функціями слідства і обвинувачення. Він керується «Законом про ІНП» від 18 грудня 1998 р. та «Законом про розкриття інформації, яка міститься у документах державних служб безпеки у період між 1944–1990 рр., і змісту таких документів» від 18 жовтня 2006 р.

Як зазначено на офіційному веб-сайті установи, ІНП покликаний зберегти пам'ять про:

- втрати, яких зазнав польський народ під час Другої світової війни і в післявоєнний період;
- патріотичні традиції боротьби проти нацистських та комуністичних окупантів;
- боротьбу громадян за незалежну Польську державу на захист свободи і людської гідності.

ІНП здійснює свою діяльність відповідно до:

- обов'язку розслідування злочинів проти миру, людяності та воєнних злочинів;
- потреби компенсувати шкоду, яку понесли репресовані і постраждалі від тоталітарних режимів.

ІНП підпорядковується Сейму Польщі, який затверджує його бюджет, (у 2006–2008 рр. він коливався в межах 200–290 млн. злотих, а у 2010 р. становив близько 218 млн. злотих, або більше 80 млн. USD).

Установа складається з центрального управління у Варшаві, а також із 11 регіональних управлінь та 7 делегатур у найбільших містах країни. Загалом в ІНП працює близько 2150 чоловік, з них 370 – в архіві. Директора інституту затверджують Сейм і Сенат Республіки Польща.

Колектив працює достатньо інтенсивно й плідно. За 10 років видано понад 860 назв книг, збірників (статей і документів). Систематично виходить три журнали. Організовано понад 200 виставок [1].

Особливе місце належить прокурорським співробітникам (їх у штаті понад 70, не рахуючи допоміжного персоналу). Головне завдання, на якому концентрувалися зусилля професіоналів, – підготовка матеріалів для проведення люстрацій. Колишній директор Польського інституту національної пам'яті іменував установу «локомотивом широкої люстрації» [2]. Судячи з оприлюднюваної інформації, робота в цьому напрямку близька до завершення.

Очевидно, надалі планується дещо «укрупнити» дослідницькі проекти. Останнім часом (десь із 2007 р.) в офіційній назві установи дедалі частіше фігурує прикметний додаток «Комісія з кримінального переслідування злочинів проти польського народу» [3],

що може розцінюватися як тенденція подальшого відходу від суто наукового характеру і змісту діяльності інституту.

Щось схоже спостерігається і в діяльності аналогічних закладів у інших країнах – Інституті з вивчення тоталітарних режимів (Чехія), Центрі дослідження геноциду і резистенції жителів Литви, Естонській міжнародній комісії по розслідуванню злочинів проти людяності, Комісії істориків Латвії тощо.

У 2006 р. було створено Український інститут національної пам'яті (УІНП) як вищий орган виконавчої влади.

Оскільки становлення соціалістичного ладу в Україні, порівняно з сусідніми європейськими державами, має інше датування: кінець 1917 р. – початок 1918 р., для УІНП хронологічні межі вивчення тоталітарного суспільства були неминуче розширені. Згідно з підготовленим проектом Закону, який планувався до підписання в останні дні президентства В.Ющенка (документ надсилався на експертизу в НАН України), для формування пам'яті українства надважливим завданням визначалося розвінчання злочинів двох режимів – радянського («совітського») і нацистського (окупаційного). Побіжно варто зауважити, що логіка дослідження історії Української повстанської армії, яка вела боротьбу переважно з радянським ладом і вважала бойові дії проти нацистських окупантів недоцільними через те, що це об'єктивно сприяло б головному ворогу – Червоній армії, начебто мимоволі «знімала» проблему німецького тоталітарного режиму, принаймні відсувала її на другий план.

Що ж до радянського режиму, то тут увага зосереджувалася переважно на трьох проблемах – голодоморі 1932–1933 рр. (УІНП ініціював відповідний Закон Верховної Ради, яким трагедія була визнана геноцидом проти українського народу), масових репресіях 30-х – 50-х рр. минулого століття і історії ОУН-УПА. Хоча у вищезгаданому проекті закону УІНП пропонував «м'який», радше – маскований варіант здійснення люстрацій, які покладались би на державні служби, було зрозуміло, що ні інститут, ні суспільство до того просто не готові, а час, коли це питання ще мало значну політичну гостроту і актуальність, уже сплив.

Вочевидь, відчуваючи невідповідність між назвою інституту (перші ж спроби дати тлумачення поняттю національної пам'яті

показали, що вона значно змістовніша, «ширша» за обмежений набір елементів, якими її намагалися формувати) і обраними напрямками роботи, керівництво установи здійснило кроки, які на перший погляд виглядали виправданими, логічними. Мова про розпочатий моніторинг шкільних підручників з історії (хоча, мабуть, це все ж більше безпосередня турбота Міністерства освіти і науки) і заяви, обіцянки створити «нову концепцію вітчизняної історії» та «канонічний підручник» з історії України. В суспільстві виникали сумніви щодо правомірності самої ідеї, яка видавалася нереальною, зважаючи як на фаховий рівень персонального складу тогочасного колективу, так і далеко не найкращу реакцію на оголошені ініціативи академічних, вузівських наукових кіл.

Отже, фундаментальна невідповідність між назвою інституту і змістом, напрямками його діяльності ставала дедалі наочнішою. Тому, мабуть, не лише потребою реформування управлінських структур, прагненням зменшення їх чисельності було викликано появу Указів Президента України В.Януковича про ліквідацію Українського інституту національної пам'яті у статусі органа виконавчої влади і одночасно доручення Кабінету Міністрів України створити новий інститут з тією ж назвою, але вже як науково-дослідну установу при Кабінеті Міністрів [4].

Головне, як гадається, в такій загалом затратній (хоча б з погляду докладання зусиль, часу) «операції» – пошук шляхів надання національній пам'яті, її формуванню, розвитку наукового підґрунтя. Тобто взяла гору суспільна потреба мати в державі інститут, який би керувався у своїй діяльності не стільки смаковими, по суті нефаховими, ідеологізованими, кон'юнктурними підходами, готовністю до ідеологічного обслуговування політичної системи, виховання «правильних патріотів», скільки істинним (звісно, наскільки це практично досяжно) знанням, набутками науки. В усякому разі, саме така логіка прочитується в рішеннях уряду про створення нового Українського інституту національної пам'яті і затвердженому положенні про нього [5].

Основними завданнями Інституту визначені:

– наукове та аналітичне забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті;

- розроблення у межах своїх повноважень науково обґрунтованих рекомендацій Кабінету Міністрів України у сфері реалізації гуманітарної політики;

- виконання державних програм фундаментальних і науково-практичних досліджень проблем національної пам'яті, її впливу на формування громадянського суспільства, української нації;

- здійснення наукових та науково-практичних досліджень державотворчих традицій українського народу, його боротьби за свободу та соборність України;

- вивчення трагічних подій в історії народів України та участь у заходах з увічнення пам'яті їх жертв;

- участь у науково-просвітницькій роботі, освітянській діяльності, пов'язаній з проблемами національної пам'яті українського народу.

Відповідно до цього сформульовані й головні параметри змістовного наповнення діяльності установи.

Український інститут національної пам'яті, відповідно до покладених на нього завдань, здійснює наукову, науково-дослідницьку, науково-пошукову та просвітницьку діяльність.

Інститут проводить фундаментальні та науково-прикладні дослідження проблем національної пам'яті українського народу, які є пріоритетними з погляду формування української політичної нації, консолідації громадянського суспільства, мобілізації духовних сил українського народу на державницьку і цивілізаційну діяльність, в першу чергу:

- закономірностей та особливостей розвитку національної пам'яті як феномену свідомості українського народу, її впливу на формування громадянського суспільства, української політичної нації, суспільно-політичних процесів в Україні, її міжнародних зв'язків;

- теоретико-методологічних аспектів формування політики національної пам'яті як складової гуманітарної політики в Україні;

- функціонування національної пам'яті та історичної свідомості громадян за умов багатонаціонального складу населення та регіональних відмінностей в Україні;

- впливу на національну пам'ять державотворчих традицій, спадщини різних історичних форм державності в Україні, цивілі-

заційних досягнень українського народу, минулого його боротьби за свободу та соборність України.

Інститут забезпечує науковий та аналітичний супровід розробки та наукову експертизу проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України у сфері формування політики національної пам'яті.

Передбачено, що УІНП має здійснювати видавничу діяльність, зокрема забезпечувати підготовку фахових наукових видань з історичних наук (проблематика національної пам'яті), матеріалів власних наукових досліджень, аналітичних розробок у вигляді монографій, збірників статей, наукових доповідей та звітів тощо; надавати науково-методичну допомогу спеціалізованим державним установам у створенні музейних експозицій з актуальних проблем історичного минулого України.

Відповідно до законодавства України, Інститут проводитиме роботу із пошуку, відбору, збереження, науково-практичного використання та публікації найбільш значущих архівних документів, які стосуються боротьби за свободу та незалежність, державотворчих і цивілізаційних досягнень, історичних трагедій українського та інших народів України [6].

Усе вищевідзначене, гадається, дає наочне уявлення і цілком переконливі підстави для висновків про закладену в здійснювані нині сутнісні зміни ідею, домінантну логіку: новому Українському інституту національної пам'яті ставляться значно ширші, ніж це було щодо попередньої установи, наукові, дослідницькі завдання. Вони мають при цьому конкретну визначеність, а творчому колективу чисельністю в 70 співробітників надаються відповідні права і можливості для реалізації суспільно значущих проектів і завдань. Для того, щоб оцінити їх зміст і спрямованість, важливо передусім хоча б у цілому окреслити саме поняття національної пам'яті, збагнути її смисл і зміст. Якщо не прагнути жорстких академічних дефініцій, а спробувати уявити контури і параметри феномену, загалом можна вести мову про таке.

В людській пам'яті фіксується, збирається інформація передусім про минуле. У такому разі національна пам'ять нерідко отожднюється з історичною пам'яттю. До певної межі з цим можна погодитися, однак не випускати з уваги й очевидних відміннос-

тей. Неспівпадіння національної й історичної пам'ятей полягає передусім у так би мовити їх різних хронологічних межах. Перша, за будь-яких обставин, «коротша», оскільки її початки, витoki слід шукати в процесах формування національних організацій, націй, а історична пам'ять в цьому сенсі поширюється і на часи існування людства, які тому передували, починаючи від найдавнішого минулого [7].

З іншого боку, історичну пам'ять традиційно пов'язують здебільшого зі знаннями про історичний поступ суспільства, прогрес його політичної організації (хоча існують і комплексніші підходи), а національна пам'ять всотовує в себе елементи найрізноманітніших аспектів життя й досвіду нації, формується й на основі всебічних знань, які становлять предмети генеалогії, культурології, міфології, психології, соціології, техніки, економіки та ін. Немало значить і те, що в поліетнічних суспільствах, яким є Україна, поняття «національна пам'ять» охоплює всі стадії розвитку народу (або політичної нації), елементи, які привносяться представниками різних національностей [8]. Не варто залишати поза увагою і добре відомого з практики ефекту, коли маніпулювання історичною пам'яттю (історичними тлумаченнями, концепціями) негативно позначаються на національній пам'яті й національній свідомості, виливаючись у рецидиви націоналістичної упередженості – аж до ксенофобії і расизму, а також здатне породити кризу національної ідентичності [9].

Усвідомлюючи всю складність, неоднолінійність взаємозв'язку між історичною і національною пам'яттю, цілком виправдано виходити з того, що перша значною мірою лежить в основі другої, живить її, впливає на зміст, напрямки, характер формування.

У з'ясуванні сутності феномену національної пам'яті (рівною мірою це стосується й її історичної складової) надзвичайно важливо розуміти «механізм» оформлення і взаємозв'язку між індивідуальним і колективним рівнями [10].

Подумки кожна особистість повертається до власного досвіду, всього пережитого, оціненого, продуманого. Звісно, в ньому поряд з тим, що приємно пригадувати, чим можна (навіть – виправдано!), пишатися, використовувати як позитивний арсенал для творчого застосування у майбутньому, неминуче нагромаджуються і знання

про негативний досвід, якого не позбутися і за будь-якого бажання не «викорінити» з голови. І вже тут очевидне переплетіння індивідуальних пам'ятей («родинних», «живих», приватних) із колективною («сконструйованою», публічною) [11]. Адже в перших зафіксувалися передані, «прищеплені» знання з досвіду батьків, а також одержані від освітньої сфери, суспільного середовища, що оточує індивіда, спостереження і висновки, оцінки найрізноманітніших процесів. В індивідуальній пам'яті зафіксувався результат своєрідної генної «естафети», яка розпочалася не одне покоління тому, і різними каналами долинула до нині сущого суб'єкта.

Колективна історична і національна пам'яті, звісно, всотовують у себе надбання множинності індивідуальних пам'ятей, але не складають їх механічну суму, а надзвичайно непростим чином «сплавляються», поєднуються [12]. Цей процес іменується комеморизацією. В результаті витворюється феномен, в якому відрізняються абсолютні, незаперечні цінності, що стають загально визнаними і непорушними. Водночас у процесі взаємодії індивідуальних позицій і підходів одні з них отримують перевагу, стають домінуючими, інші, при зіткненні суперечливих чинників, закономірно (хоча іноді і не без інерції, навіть «ар'єргардних боїв»), неминуче втрачають можливість бути віднесеними до спільних надбань. Однак чималим залишається і сегмент, в якому примирити, поєднати різне (амбівалентне) бачення одних і тих же епізодів, фактів, документів минулого не вдається, часом це з різних причин взагалі неможливо. Природно, непрості взаємозв'язки між трьома означеними елементами, породжуючи нескінченну кількість проміжних варіантів, при всій своїй контрарверсійності не лише не можуть бути виключеними з підсумкової уяви про колективну національну та історичну пам'ять, а й з обов'язковістю мають враховуватися як об'єктивні реалії.

То ж означене – висхідний пункт у системі координат, якою висвітлюються загальні обриси національної та історичної пам'ятей.

Другий з найважливіших моментів (питань), на які має бути дана обґрунтована, логічна відповідь: наскільки глибоко сягає (може сягати, «занурюватися») історична та національна пам'ять. Знову на перший погляд здається, що все «лежить на поверхні»: настільки, наскільки дають можливість проникнути в глибину ми-

нулого матеріальні й писемні (це, звісно, головні масиви, а не вичерпний перелік джерел) пам'ятки. Побудовані на їх основі знання досвіду, його оцінка різними (більшими або меншими) частинами (сегментами) входять в індивідуальну, а затим – колективну національну й історичну пам'ять.

Однак існують й інші точки зору. Одна з них зводиться до того, що історична пам'ять хронологічно має обмежуватися найбільше трьома останніми поколіннями, приблизно 80 роками [13].

Пристати на такий підхід важко. Він усе ж таки штучний, надуманий, далекий від наукових уявлень та й просто логічних критеріїв, а його певна поширеність в апіорі кон'юнктурних, зацікавлених у свідомому обмеженні нашої пам'яті колах – далеко не аргумент на користь його прийнятності, хоча саме він був покладений в основу діяльності зарубіжних інститутів національної пам'яті.

Третя з ключових, фундаментальних позицій полягає в стро-гому запереченні тенденційно-вибіркового, суб'єктивно-селекційного підходу до джерел формування і розвитку національної пам'яті. Лише комплексне, всебічне, неупереджене, об'єктивне дослідження минулого, якомога адекватніше відтворення цілісного, сукупного досвіду може бути єдиним повноцінним джерелом формування національної пам'яті, її постійного ефективного підживлення.

Варто також пам'ятати, що національна пам'ять виступає складовою самоідентифікації та консолідації народів, що населяють Україну, в єдину політичну націю (громадянську спільноту) – український народ, є особливою моральною цінністю, серйозним націотворчим ферментом.

Відновлення й збереження колективної пам'яті про державотворчі традиції, цивілізаційні досягнення, бойову й трудову звитягу, як і про історичні трагедії, сприяє єднанню громадянства та мобілізації духовних сил й будівничого потенціалу українського народу, його утвердженню як рівноправного суб'єкта системи міжнародних відносин, збереженню державного ладу та територіальної цілісності України, творенню позитивного суспільно-політичного та морально-культурного поля буття української політичної нації.

Виходячи з означеного, гадається, можна запропонувати й ла-підарніше визначення поняття «національна пам'ять» як своє-

рідного феномену суспільної свідомості, селективно збережену націю сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому.

Національна пам'ять має своєю основою історичну пам'ять певного народу (або народів, як в Україні), і включає в себе практично всю ретроспективну інформацію, яка «природним» шляхом закарбувалася у пам'яті народу, атрибутах його духовної та матеріальної культури. При цьому національна пам'ять є радше атрибутом політичної нації (громадянської спільноти), має загострений суспільний зміст, несе навантаження суспільно корисного досвіду та підлягає коригуванню (актуалізації) у залежності від історичних викликів та завдань, які стоять перед суспільством [14].

Відповідно, зміст **політики національної пам'яті України** становлять цілеспрямовані, унормовані з конституційно-правового погляду, науково обґрунтовані зусилля держави, спрямовані на виявлення, збереження, утвердження у суспільній свідомості пам'яті про найбільш значущі для відтворення й життєдіяльності політичної нації події та процеси минулого в інтересах суверенного державотворення й цивілізаційного поступу. Формування національної пам'яті ставить за мету розвиток самоусвідомлення, збереження й творче використання історичного досвіду та цивілізаційної спадщини, плекання кращих рис традиційної ментальності нації, забезпечення спільної державницької, громадянської та продуктивної діяльності народів України, об'єднаних в українську політичну націю.

Національна пам'ять виступає одним із головних чинників життєздатності народу. Досвід переконливо довів, що дух народу, мобілізація колективної творчості людей є одним із важливіших чинників, які визначають долю націй та держав, виступають самі по собі надзвичайно потужним «стратегічним ресурсом», інколи зумовлюючи історичні перемоги при, здавалося б, вочевидь несприятливих обставинах матеріального порядку, асиметрії у співвідношенні сил з конкурентним середовищем тощо. На цьому

особливо важливо наголосити за умов, коли в Україні все ще не зупинено взаємопов'язані процеси деградації продуктивних сил, науково-освітньої та культурно-духовної сфер, занепаду традиційної суспільної моралі. Загрозливим стає неухильне скорочення населення, погіршення його фізичного й морального стану. Істотними залишаються атаки на реальний суверенітет держави.

Національна пам'ять може відігравати (в усякому разі, покликана за своєю сутнісною природою) роль консолідаційного чинника в умовах тих неоднозначних тенденцій, які зумовлені сучасними глобалізаційними процесами. Адже поряд із очевидним позитивним ефектом виявляється і відчутний виклик традиційним культурам народів, тяжіння до уніфікації, всупереч плеканню національної пам'яті народів (націй) як неодмінної складової їх національної та державницької свідомості.

Ці та інші моменти актуалізують, підсилюють значення розробки ефективної, конструктивної державної політики національної пам'яті, міцним підґрунтям якої може бути лише послідовна науковість, серйозна теоретична забезпеченість, надійна прогнозованість пропонованих проектів, здійснюваних акцій і навіть врахування ймовірних загроз національним і державним інтересам, суспільному здоров'ю, стабільності, суверенітету.

Отже, саме наукове забезпечення політики національної пам'яті видається одним із першочергових і надзвичайно відповідальних завдань нашого соціогуманітарного академічного цеху.

Доцільно звернути увагу на певні особливості політики національної пам'яті у зарубіжних країнах. З'явилися, а згодом набули певної тенденції до поширення спроби тлумачити головну функцію і завдання політики національної пам'яті в контексті новітніх демократичних трансформацій країн Східної Європи і Німеччини як «зведення поррахунків з минулим» (*Vergangenheitsbewältigung* – іноді цей термін перекладається як «подолання минулого» [15]). Витоки цього підходу були пов'язані з дискусіями в Німеччині щодо оцінки націонал-соціалізму, що з часом трансформувалися в дослідження і переслідування злочинів тоталітарних режимів, спонукали до визнання провини і каяття [16].

В Україні ж по суті цілеспрямовано насаджувалося поняття про національну пам'ять як винятково резервуар історичних

трагедій і негативних подій у минулому українського народу [17]. Так, пропагуючи «історичні ініціативи» Президента України В.Ющенка, науковці доходили до того, що на сторінках дисертаційних досліджень і солідних авторських видань всерйоз пропонували: «У національній свідомості має вибудовуватися історичний символічний ряд: Батурин – Крути – Голодомор – УПА», що має стати «джерелом гордості за здобуту дорогою ціною незалежність» [18].

Пам'ять про здобутки у царині державотворення, культури, науки й мистецтва, у боротьбі проти іноземного поневолення, приклади конструктивного співробітництва корінних народів України та інша позитивна історична інформація залишалася поза увагою. Таким чином, із суспільної свідомості «вимивалися» ті чинники, які формують громадянську ідентичність, повагу до державності, національну самоповагу та гордість за звершення предків, мобілізують духовні сили для забезпечення гідного майбутнього.

Зокрема, насадження виключно нігілістичного ставлення до радянського періоду історії України призвело до загрози накопичення радикально-націоналістичними силами суміжних держав «аргументів» щодо ревізії існуючих кордонів й державного статусу України – адже саме у радянські часи Україна об'єднала у своїх межах всі етнічні українські землі.

Не можна скидати з рахунку й того, що в епоху тотальної медіакультури минуле безупинно коригується на догоду політичним силам (елітам), які перманентно змінюють одна одну біля керма держави й при цьому часом демонструють зацікавлену схильність мати для свого обслуговування описане Дж. Оруелом в романі «1984» всесильне міністерство Правди. І картини знищення й підробки документів, переписування книг, перейменувань міст і вулиць, фальсифікації дат і характеру подій видаються не стільки плодами фантазії, скільки списаними із зовсім недавніх подій [19].

Спостерігається істотний розрив між новітніми досягненнями історичної науки, досягненнями в інших галузях соціогуманітарного знання і масовою свідомістю [20]. Популістсько-дилетантські публікації практично повністю витіснили в засобах масової

інформації публікації фахівців, а епатуючі масову свідомість штучно сконструйовані, зі спекулятивним присмаком міфи – істинне знання.

Звісно, маючи бажання, критичного матеріалу можна набрати набагато більше вищезгаданого. Однак зрозуміло, що ще важливіше знайти шляхи подолання наявних недоліків, негараздів, помилкових і навіть шкідливих проявів, підведення під формування і здійснення державної політики у царині національної пам'яті оптимальних наукових підходів і засад.

З погляду наукового колективу новоствореного Українського інституту національної пам'яті, недостатньо обмежуватися лише суто дослідницькими завданнями і проектами, скажімо, у сфері вітчизняної історії, а реалізувати ширший, комплексніший, системніший метод, який би у якості першочергових включав такі обов'язкові елементи:

- розпочати невідкладну розробку сумісної із чинним конституційно-правовим полем, особливостями етнонаціонального складу населення та регіональними соціокультурними відмінностями України доктрини консолідуючої політики формування національної пам'яті як складової гуманітарної політики держави, звернувши особливу увагу на теоретичну складову проблеми;

- підготувати й почати втілення в життя перспективної Державної програми заходів із формування й розвитку національної пам'яті, яка б включала науково-дослідний, культурно-просвітній, меморіальний сегменти;

- залучити до розв'язання нагальних проблем формування і розвитку національної пам'яті кращі академічні і вузівські центри держави, які спеціалізуються на вивченні суспільних процесів з позицій філософської, політологічної, правничої, психологічної, філологічної, соціологічної та інших галузей знання;

- активізувати наукові дослідження та аналітичні розробки з прикладних проблем функціонування національної пам'яті та механізмів її впливу на державницький, суспільно-політичний, культурно-освітній розвиток України як основи для кристалізації науково обґрунтованих рекомендацій для обстоювання історико-гуманітарної самобутності українського народу в умовах несприятливих інформаційних впливів;

- посилити увагу до розвитку гуманітарної освіти та гуманітарної культури в цілому, забезпечення високого освітнього рівня населення як однієї із передумов захисту його свідомості від деструктивних психологічних проявів;

- забезпечити належний рівень підготовки фахівців (дослідників, викладачів тощо в галузі історичних, інших гуманітарних наук, котрі б оптимально поєднували збереження кращих вітчизняних науково-просвітницьких надбань, державницько-патріотичне налаштування із умінням творчо використовувати (синтезувати) передові теоретико-методологічні надбання світової науки та вітчизняні дослідницькі набутки;

- налагодити неконфронтаційну, громадянсько відповідальну історичну, гуманітарну освіту на всіх рівнях навчально-виховної системи України, яка б, зокрема, базувалася на цінностях загальнодержавного значення та враховувала інтереси формування громадянського консолідованого суспільства;

- підвищити увагу держави, громадсько-політичних і творчих об'єднань громадян України до масової просвітницької, популяризаторської роботи у сфері пропаганди історичних, гуманітарних знань (з використанням можливостей ЗМІ, науково-популярної літератури та художньої творчості, лекційної пропаганди тощо) із наголосом на прищепленні гордості за цивілізаційні надбання українського народу як основи мобілізації потенційних духовних сил народу на забезпечення її гідного існування у майбутньому [21].

Безперечно, кожна із позначених вище на тезисному зрізі позицій може (і повинна) бути сутнісно, змістовно розгорнута, витлумачена, роз'яснена. Однак за обмеженого ліміту публікації видається можливим звернутися лише до трьох конкретних сюжетів (добре усвідомлюючи, що насправді їх коло значно ширше), з приводу яких точаться особливо гострі (часом запеклі) дискусії в середовищі істориків, а ще більше – політиків і публіцистів.

Сьогодні дедалі яснішим виглядає контрпродуктивність одного з елементів шляху, яким ішла вітчизняна наука впродовж останніх двох десятиліть. Мова про пошук «нової інтерпретації національної історії», на практиці розціненої й сприйнятої як

вилучення українського досвіду з «імперського контексту», з «імперсько-радянського історіографічного дискурсу», як боротьбу проти «імперсько-радянського наративу». Попри неспростовні досягнення в дослідженні окремих періодів і проблем, в результаті наші сучасники одержали все ж не вельми переконливу концепцію: Україна постає винятково жертвою російського імперіалізму, яка впродовж більше як трьох століть знаходилася на становищі колонії, лише експлуатованої й пригнобленої москалями. І такий далекий від наукового підтвердження висновок породжує в українському суспільстві елементи пам'яті, історичної самосвідомості негативної якості, виховує комплекс історичної неповноцінності, психічної вторинності, невпевненості у власних творчих здібностях. Постійно роздмухані тези про «упосліджену», «постколоніальну», «постгеноцидну» націю призводять до логічних висновків: якщо протягом довгих століть не було жодних успіхів у минулому, якщо над нещасними українцями не знущався лише ледачий, то звідки і у кого з'явиться впевненість, що в майбутньому буде інакше. Так і прищеплюється в масштабах великого європейського народу почуття соціально-психологічної неспроможності [22].

Добре відомо, скільки емоцій було витрачено для того, щоб довести, що один з «травматичних періодів насильства в історії» — трагедія українства 1932–1933 рр. — то результат свідомо розрахованої, ретельно спланованої політики Москви. Однак можна передбачити: саме брак наукової доказової бази для переконливих висновків про те, що це був справді геноцид чи етнотид української нації, зумовив включення до відповідного закону положення про кримінальну відповідальність для будь-кого, хто публічно зважиться заперечувати науково недоведений факт, оцінку, яка залишається дискусійною [23]. І найбільші пристрасті, як не дивно, вибухають тоді, коли здійснюються спроби саме на дослідницькому рівні заглибитись у сутність проблеми, відійти від поверхових знань і намагатись збагнути її глибинну природу.

Тож, ставлячи понад усе неурізану науковість, у якості першорядних проблем процесу подальшого вивчення Голодомору співробітники УІНП вважають зосередження зусиль (власних і колег інших центрів) на таких завданнях:

- об'єктивна оцінка історіографічного доробку вітчизняних і зарубіжних вчених в осягненні складної, суперечливої сторінки досвіду, визначення найнагальніших і найперспективніших аспектів подальшої роботи на найважливіших напрямках;

- дослідження впливу на перебіг колективізації, ексцеси, які її супроводжували, соціального становища українського села, відомої «війни між бідним і заможним селянством», яка точилася століттями і особливо загострилася після невдалих спроб П.Столипіна зламати традиційний громадівський устрій села за зарубіжними буржуазними лекалами;

- предметний аналіз взаємозв'язку між різними складовими «Великого перелому» (передовсім – індустріалізації й колективізації) як форсованої, радикальної зміни моделі суспільно-економічного розвитку СРСР і побудови так званого «мобілізаційного соціалізму» в умовах міжнародної ізоляції та постійної загрози ззовні;

- з'ясування співвідношення виявів протесту, опору селянства й масової лояльності до держави, яку довела перемога у Великій Вітчизняній війні;

- виявлення глибинних, латентних причин свідомого спотворення, кон'юктурних викривлень і фальсифікацій певних аспектів історії Голодомору (зокрема, настанов про «етнічний характер», «етноцидний характер» Голоду, перекирчування статистичних даних тощо), місця цієї проблеми у формуванні новітнього світогляду громадян України;

- зрештою, правдиве відображення впливу радикальних перетворень на селі і трагедії 1932–1933 рр. в історичній, національній пам'яті.

Принагідно слід наголосити на тому, що цілком природне, логічне бажання зберігати й формувати національну пам'ять на будь-якому зрізі – чи то позитивному, чи негативному, чи, умовно говорячи, «змішаному» (відтак – абстрактно-теоретично найбільш адекватному історичному досвіду), не може допускати довільних вилучень з минулого «незручних», «невигідних» сторінок, бажання їх замовчати, обійти. І часом вимагаються чималі зусилля, ініціативність, настирливість для відновлення правди, перетворення історичних знань на надбання національної пам'яті.

Так, на Нюрнберзькому процесі проти нацистських злочинів наймасштабнішою трагедією Другої світової війни проти мирних жителів було названо знищення за 2 дні (2–3 березня 1943 р.) німецькими загарбниками і їх посібниками понад 6800 жителів с. Корюківка на Чернігівщині. Однак відповідні сюжети й досьогородні величезна рідкість у працях про війну. Їх зовсім немає в підручниках, у яких цілком правомірно згадуються Хатинь, Лідце, Орадур...

Звісно, в невеликій статті не можна окреслити (бодай навіть перелічити) тих моментів, які торкаються національної пам'яті, наукового забезпечення державної політики у цій надважливій сфері. Значить, робота в цьому напрямку має бути продовжена, а зважаючи на її суспільну значимість – обов'язково інтенсифікована. Зрозуміло й те, що вона не може бути достатньо ефективною без залучення до неї якомога ширших владних інституцій, реалізації потенцій громадських організацій, всіх, хто по-справжньому вболіває за націю, народ, країну, їх майбутнє.

Список використаних джерел

1. IPN. Kronika 10 lat. – Warszawa, 2010. – 420 с.
2. Куртика Я. «Історична політика – це справа державна» // Дзеркало тижня. – 2009. – № 47. – 5 грудня.
3. Informator Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Lublinie. – Lublin, 2007. – 70 s.
4. Урядовий кур'єр. – 2010. – № 234. – 14 грудня.
5. Там само. – 2011. – № 6. – 14 січня; № 28. – 15 лютого.
6. Там само. – 2010. – № 28. – 15 лютого.
7. Див.: Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // Не-прикосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41).
8. Див.: Солдатенко В. Пам'ять. Історична пам'ять. Національна пам'ять // Українознавство. – 2011. – № 2 (39). – К., 2011. – С. 139–140.
9. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості // Магістеріум. Вип. 31. Політичні студії. – 2008. – С. 25, 28.
10. Див.: Хитон П. История как искусство памяти. – СПб, 2003. – 421 с.; Гири П. История в роли памяти // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – 2005. – Вып. 14. – 116 с.; Савельева И., Полетаев А. Историческая память: к вопросу о границах понятия // Феномен прошлого. – 2005. – С. 170–220.

11. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – С. 8–9.

12. Див.: Рукёр П. Память, история, забвение. – М., 2004. – С. 552.

13. Assmann, Jan. «Collective Memory and Cultural Identity.» Trans. John Czaplicka. New German Critique 65 (1995). – P. 126 [Ассман Я. Колективна пам'ять і Культурна ідентичність // Нова німецька критика. – 1995. – № 65. – С. 126.

14. Див.: Солдатенко В. Назв. Праця. – С. 139–140.

15. Трёбет С. «Какой такой ковер?» Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы. Попытка общего описания и категоризации // Ab Imperio. – 2004. – № 4. – С. 41.

16. Meyer E. Memory and politics // Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook /edited by Astrid Erll, Ansgar Nunning – P. 173–175.

17. Див. напр.: Зерній Ю.О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: Дис. ... канд. політ. наук. 23.00.05. – К., 2009. – 193 с.; Її ж: Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 71–76; Її ж: Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41–51; Симоненко І.М. особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного наративу // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 51–61.

18. Зерній Ю.О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 76.

19. Див.: Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури // Вісник Львівського університету. Серія журналістики. 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.

20. Попович М. Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України // «Дух і літера». – 1998. – № 3–4. – С. 59.

21. Детальніше див.: Содатенко В.Ф. Українському інституту національної пам'яті – наукове спрямування // <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1585.htm>.

22. Див.: Толочко П.П. Предисловие // Очерки истории Украины. – К., 2010. – С. 5–6.

23. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 227. – 1 грудня.

Солдатенко В.Ф. Проблемы политики национальной памяти и задание ее научного обеспечения

Рассмотрена и проанализирована деятельность Украинского института национальной памяти. Определено комплекс заданий, которые будут способствовать формированию и развитию национальной памяти в Украине.

Ключевые слова: национальная память, историческая память, Украинский институт национальной памяти, государственная политика, гуманитарная политика.

Soldatenko, V.F. Problems of policy of national memory and task of its scientific providing

Considered and analysed activity of the Ukrainian institute of national memory. Certainly complex of tasks which will be instrumental in forming and development of national memory in Ukraine.

Key words: national memory, historical memory, Ukrainian institute of national memory, public policy, humanitarian policy.